

BERKI TÍMEA

BRASSAI SÁMUEL KRITIKA-ÉRTELMEZÉSEI AZ 1850–1860-AS ÉVEKBEN EGY PÉLDA: *CRITICAI LAPOK* 1855¹

Brassai Sámuel neve mellett a magyar irodalomtörténeti bibliográfiában csupán kétlapnyi terjedelemben találunk adatokat, és hiányoznak a bibliográfiából az olyan szerkezeti alcímek, mint *Irodalmi munkássága* vagy *Egyes művekről*. Mégis, ha az irodalmat tágabb jelentésében használjuk, akkor igenis számottevő azoknak a szövegeknek a korpusza, amelyeket Brassai névvel vagy álneveivel szignált. A 19. század közepén elkülönülő tudományágak, köztük az irodalomtudomány önállósodásának folyamatában egymást követő és egymást generáló viták majdnem mindegyikéhez kapcsolódik, és egyéni véleményével újabb szövegek létrehozásához járul hozzá. Észrevételei, szövegei érdeklődésünkre tarthatnak számot, és megmutathatnak valamit gondolkodásának sajátos jellegéből, elvrendszeréből.

Bizonyos értelemben specializálódik is Brassai, és ez lapszerkesztő munkásságában érhető tetten. Leszámítva az 1834 és 1848 között működtetett kolozsvári *Vasárnapi Ujság* című tudománynépszerűsítő lapot, 1851-ben a *Fiatalság barátját* szerkeszti, ami olyan értelemben szaklap, hogy az ifjúságot célozza meg potenciális olvasóközönségként. 1877-ben egyetemi tanár-kollégájával, Meltzl Hugóval *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat* indít egy új tudomány, az összehasonlító irodalomtörténet szaklapját. Az 1887-től megjelenő, általa is szerkesztett *Unitárius Közlöny* felekezet-specifikus lap. 1855-ben pedig szaklapnak szánja a *Criticai Lapokat*², amelyet egyetlen füzetként sikerül megjelentetnie.

A kritika az 1850-es években „az irodalmi rendszer krízisként szemlélt átalakulásának megoldási lehetőségeként jelenik meg számos írásban” – állapítja meg T. Szabó Levente a századközép kritikaképzeteinek pragmatikáját vizsgálva.³ A T. Szabó által egy más tanulmányban vizsgált korábbi, 1851-es, *Új Magyar*

1 A kutatást az MTA-OM Domus Hungarica Scientiarum et Artium junior ösztöndíja támogatta

2 BRASSAI Samu (szerkesztő és kiadó), *Criticai Lapok*, Müller Emil könyvnyomdája, Pesten, 1855. [Brassai névhasználata külön vizsgálatra érdemes, csak jelzem, hogy történeti ívben változó, Brassai Samu, Brassai, Brassai Sámuel, majd Dr. Brassai Sámuel, jelzi némiképp a szakmai előrehaladást, a meritokratikussá alakuló rendszernek való megfelelést vagy akár az öregező tudós én-konstrukciójának jele]

3 T. SZABÓ Levente, *Kritikaképzetek pragmatikája az 1850-es években* = Uő (szerk.), *Nyelvek, szövegek, identitások*, RODOSZ, Kriterion, Kolozsvár, 2003, 175–190.

Múzeumbeli tudományosság-vita értelmezésében a tudományok nyelvi elbeszéltségét kérdésként kezeli, és a tudományos eredmények megmutatásának nyelvét ekkor az irodalomban véli fölfedezni, a tudományok egymástól való elszigetelődését megelőzendő. Legfontosabb következtetése e tanulmánynak az, hogy a professzionalizáció egyben nyelvi specializáció is olyan értelemben, hogy a szaknyelvek feltalálását, kidolgozását is feltételezi.⁴

Brassai az 1861-ben kibontakozó, *Szépirodalmi Figyelő*beli ún. kritika-vita előtt, a korábbi kritikával kapcsolatos szóváltások után, 1855-ben próbálkozik kritikai szaklap indításával, vállalkozása mára sajtótörténeti ritkaságnak számít.

A *Vasárnapi Ujság* 1855-ben – amellet, hogy jelzi Brassai elszántságát és a vállalkozás szükségességét („maga is meg van győződve azon egészséges bírálói tehetségről s éles belátásról, melyet kitűnően erős oldalál ismer el az irodalmi közönség. Hogy nagy szükségünk van olyan kézbelire, a hol igazán megolvassuk a napi sajtó új termékeiről, melyik érdemes a megvevésre s melyik nem érdemes arra az időre, melyet elolvasására fordítanánk, azt nagyon érezzük”) – , így ír róla: „[...] t.c. olvasóink kellő figyelmébe ajánljuk e derék vállalatot, ne sajnálják tőle a 30 kr-t, mert könnyen megtörténhetik, hogy az ő utasítása szerint sokkal drágább, haszontalan könyvtől fogják megkímélni a pénzt, és igazán jó munkára fordítandják, a mi csakugyan jó gyümölcsöt hozó kamat lenne.”⁵

Ha a bírálóknak, a kritikának az igazságszolgáltatás a tétje, akkor például e hirdetés igazság-felfogását is tetten érhetjük. Elvárásként fogalmazza meg az új termékek közti igazságszolgáltatást, amely ez esetben anyagi téttel bír, a vevők pénzének jó és hasznos elköltéséért kezeskedik, s emellett időhasználatuk minőségét is feltételezné.⁶ Maga Brassai egy későbbi írásában a következőképpen gondolkodik a kritika funkcionalitásáról: „a kritika szózata a közönségnek nem annyira ízlése, mint erszénye és ideje felett örködik, hogy tudniillik se azt, se emezt gyarló tárgyakra ne pazarolja.”⁷ Azaz, a kritika nem akármilyen normativitást nyer. Hatalmat képviselő intézményként meghatározhatja az olvasóközönség számára a minőségi időtöltés tartalmi összetevőjét, s ilyen módon e vállalkozás, a gazdaságtudomány szótára szerint, „kamatozó” időtöltés és pénzkidás lenne az olvasóközönség számára.

4 T. SZABÓ Levente, *Milyen nyelven beszél az irodalom tudománya?* = Korunk 2003/3 és <http://szabol.adatbank.transindex.ro> [2006. aug.18.]

5 Mindkét idézet lelőhelye: x*, „*Kritikai Lapok*” = *Vasárnapi Ujság* 1855.június 3./22. 176.

6 „[...] a kritika szózata a közönségnek nem annyira ízlése, mint erszénye és ideje felett örködik, hogy t.i. se azt, se emezt gyarló tárgyakra ne pazarolja. Vö. Brassai, *Még is valami a fordításról* = *Szépirodalmi Figyelő* 1861 /19., 20., 27., 28., 30–33., 48–50., 289–291, 305–307, 417–419, 433–436, 465–468, 481–485, 497–501, 513–516, 753–757, 769–771, 785–788. [itt: 20-szám, 305-307.]

7 Brassai, *Még is valami a fordításról* = *Szépirodalmi Figyelő* 1861/20.

Brassai *Criticai Lapok*-ja első és egyetlen füzetének mottója a következő mondat: „Tiszteljük őseink nyelvét”. Értelmezői, nyelvészeti érdeklődése, purista, historizáló, filologizáló felfogása jelének tekintik e mottóválasztást. Ez is vizsgálati szempont lehetne, de a jelentéssel bíró paratextust e lap felől újraolvasva kiderülhet: nem biztos, hogy Brassai csupán akként gondolta.

Röviden a *Criticai Lapok* szerkezetéről: hét fejezetre osztja, a fejezetcímek mellett a bírált mű adatait is felsorakoztatja. A következőképpen látszik a lap fejezet-beosztása:

„– A római magánjog: többnyire Haimburger és Schilling Bruns után írta Dr. Hefner János cs. k. egy. rend. ny. jogtanár, Pest, 1855, I–II. kötet,

– Szépirodalom: A tudós leánya. Írta Eszter sat. szerzője Pesten, kiadja Heckenast, 1855.

– Philosophia: A magyar egyezményes philosophia ügye, rendszere, módszere és eredményei – előadja és a magyar bölcselkedők ítéletének aláterjeszti Szontágh Gusztáv, m. Akadémiai rendes tag. Pesten, 1855.

– Míveltségi intézetek és társulatok (Magyar tudós társaság, Magyar királyi Természettudományi Társulat, Nemzeti Színház)

– Zene

– Zenemű. Visegrád. 12 zenészeti hangköltemény zongorára szerzé Volkmann R. Pesth, Rózsavölgyi et Comp.

– Vegyes (szerkesztőhöz beküldött munkák cím szerint s egy fricska Vas Gereben, a Budapesti Visszhang kritikusa számára).”

Látjuk, hogy kettő egymáshoz nagyon közel áll: a zene és zenemű fejezetek. Ez jelzi, hogy például e művészeti ágban elkülönülni látszik az írásos kotta, a partitúra és az azt megszólaltató hangzó műremek, aminek analóg példája a színházi kritika specializációja lehet, ugyanis a század második felében vita tárgyát képezi a színmű szövegisége és előadása, a színházi reprezentáció közötti különbség és ennek elbeszélési lehetőségei. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy ezek a művek, események mind 1855-ös keletűek, tehát aktualitásukban kerülnek bonckés alá, és Brassai tájékozottságát legitimálják. Azzal, hogy lapjában mégis megkülönbözteti a szakterületek termékeit, jelzi, hogy a kritikának differenciáltnak kell lennie olyannyira, hogy nemcsak a szövegek bírálhatóak, hanem esetenként intézmények, de hangzó, képi, azaz a különböző médiumok termékei is.

Brassai lapjában a kritikusi szövegek nyelvi differenciálása is tetten érhető, másként írhat egy regényről, mint egy zenei előadásról, tehát a kritikusként nyelvíleg meg kell találnia a megfelelő szótárat a különböző médiumok termékeinek megítéléséhez. És ez nem más, mint a kritika nyelvének szaknyelvi differenciálódása. Az irodalomkritikának tehát ontológiájában, de nyelvében is el kell különülnie a színi kritikától, sőt Brassai érdeklődése folytán a színi kritika is tovább differenciálható, és a zenei kritika műfaja fele tolható: meg kell különböztetni

például az „éneklő dráma” (értsd: opera) és a filharmóniai koncert, „zenészeti esztély” stb. műfajait, a róluk szóló bírálatok szempontjait, nyelvét.

A Gyulai–Pákh-féle 1853-as *Szépirodalmi Lapok* – amelyben Brassai Canus álnév alatt közli zenei kritikáit – tárcarovatát irodalmi, művészeti és társaséleti szemlére osztja, azaz az irodalomkritika mellett a színi-, zenei, de képzőművészettel kapcsolatos kritika vagy virágkiállítás, botanikai tárlat referálása is helyet kap.

Ha a *Critikai Lapok* irodalomtörténeti helyét, értékelését keressük, nemigen találjuk. A szakirodalomban elfelejtődött, vagy mindenképp peremre szorult Brassainak ez a kezdeményezése. Utóbb Szajbély Mihály foglalkozott a kritika egy másik szaklapjával, a Riedl Szende által szerkesztett *Kritikai Lapokkal*, amely kiadvány „egyféle Hegel filozófiája által ihletett, elkülönülést felszámoló visszarendeződési kísérletként (Entdifferenzierung) értelmezhető”⁸, és ez a konzervatív álláspont ítélte kudarcra a vállalkozást. Részint ez lehet az oka Brassai lapja kudarcának is. A tudományok modern taxonómiája felől „különcnek” tűnő polihistor-szerep szintén marginalizálta a különböző tudományágakban. E lap csupán statisztikai adatként van jelen a különböző sajtótörténeti áttekintésekben.

Hogyan helyezhető el mégis Brassai a másodlagos nyelv létrehozásának⁹, a modern értelemben vett kritikai rendszer kidolgozásának folyamatában? A lap korabeli recepcióját kell megvizsgálnunk.

Mind a filozófus Szontágh, mind a szépíró Jósika állást foglalt megbírált műve védelmében, e szövegek a *Magyar Sajtóban* jelentek meg 1856-ban.

A *Magyar Sajtóban* Szénfy Gusztáv szignóval olyan adatot találtunk, amely a zenészet ügyében vádolja a lapot, és amely egyébként hiányzik az irodalomtörténeti bibliográfiából. Három visszajelzés született tehát Brassai lapjára, mindhárom fenntartásait fejezi ki Brassai kritikusi tevékenységével kapcsolatban.

Brassai lapjában teret „nyitott magának az összes tudományok és szépművek mezején bíraskodhatni, s e végtelen körben, mint látszik, ő maga egyes-egyedül szándékozik puskázni.”¹⁰ – írja Szontágh, s egyúttal inkompetensnek nevezi a szerzőt, mivel annak nem szaktudománya a filozófia, nem ismeri mélyrehatóan sem fogalmaint, sem a tudományt s annak irodalmi kútfőit.¹¹

8 Vö. SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Universitas, Budapest, 2005, 325–341.

9 Vö. FOUCAULT, Michel, *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*, Osiris, Bp., 99–103.

10 SZONTÁGH Gusztáv, *A Kritikai Lapok és az egyetemes philosophia* = Magyar Sajtó 1856/20, 22.

11 Akár Szontágh nevét Szilágyi Ferencre cserélhetnők, és akkor a Klio-pert idézve hasonló megrovások érik Brassait: nem lehet Szilágyi bírálója a historiában, mivel dilettáns, nem ért hozzá, nem írt történelmi tárgyú munkát, a Kliót támadó írásából hiányoznak az okok, a cáfoló érvek, a

Amikor kijelenti, hogy Brassai először e lapban ír zenei szakértőként¹², Szénfy Gusztáv¹³ fel is sorolja saját elvárásait, és azok szempontjából ítéli el a zenekritikust. A zeneszerző – tehát gyakorlati szempontból is hozzáértő – Szénfy elvárásai, hogy magyar kritikus magyar nyelven magyar lapba magyar zenéről írjon, s Brassai ez utóbbi ellen vét, amikor Thern úr darabjáról, és „egy német zenész [Volkman R., Visegrad. 12 zenészeti hangköltemény zongorára] európai zenei szellemben alkotott munkáját”¹⁴ elemzi, Szénfy úgy gondolja, hogy a német zenének külön fóruma van. Szénfy értelmezése és „magyar”-paradigmája egy későbbi olvasat felől válik érdekessé. Kerényi Ferenc Pest vármegye irodalmi életét vizsgálva a megye tájszimbólumai közé sorolja azt a Visegrádot, amely ihletője volt Volkmann művének. Itt olvasható az is, hogy Volkmann német származású komponistaként 1841-től nagyrészt Pesten élt és tevékenykedett, e zene-műve, a Visegrád-fantázia „tételeit átmeneti bécsi tartózkodása idején, 1855-ben vetette kottapapírra.”¹⁵ Azzal, hogy Szénfy kizárja e művet az ismertetendő magyar zeneművek sorából, olyan kérdéseket mozgósít, mint például: mi a magyar zene ismérve: a zeneszerző nemzetisége, a zenemű keletkezési helye, a műfajiság¹⁶ vagy a témaválasztás?

Szénfy a nemzeti, a magyar-paradigma felől utalja a dilettantizmus körébe Brassait, és a zene vagy zenészet tanulmányozására, illetve – fizikai erejét kipróbálandó – a fűvönnyomásra szólítja fel. Hozzászólását zeneszerzőként, zongoristaként szakmai pozíciója hitelesíti Brassai „dilettantizmusával” szemben.

---

bizonyítékok, a kútfőkre való utalások, . Vö. Szilágyi Ferenc, *Vég-szó a Klio-perben recensens Brassai Sámuelhez* = Nemzeti Társalkodó 1834/12, 177–192.

12 Értéktétel nélkül jegyzem meg, hogy Szénfy információi tévesek, hiszen Brassainak a Nemzeti Társalkodóban, a Honderűben, a Szépirodalmi Lapokban, a Szépművészeti Lapokban, a Budapesti Hírlapban zenei tárgyú cikkei, „referádái” vannak. Vö. Brassai Sámuel akadémikus, unitárius tudós, a kolozsvári egyetem professzora, nyelvész, matematikus, botanikus, irodalmár, zenetudós, fordító munkásságának és az életében róla megjelent írásoknak a kronológiája. Tájékoztató jellegű bibliográfiai adatokkal. Összeállították a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai Gazda István vezetésével.[pdf. változat], illetve *Brassai életútja* = GAZDA István [összeáll., *Brassai Sámuel emlékezete. Tanulmányok a száz éve elhunyt sokoldalú erdélyi tudós munkásságáról*, Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Bp., 1997, 155–186.

13 SZÉNIFY Gusztáv, *A "kritikai lapokról" zeneszeti ügyében* = Magyar Sajtó 1855/80, 85, 92.

14 BRASSAI Sámuel, *Zenemű* = Criticai Lapok 1855, 75.

15 KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Pest megye monográfia közalapítvány, Bp., 2002, 299.

16 Kerényi szerint Volkmann „a fantázia műfaját használta fel arra, hogy az évszázadok sorából vett témákat a romantikus programzene műformáiba öntse: Az eskü-Fegyvertánc-A tónál-Sze-relem-virányon-Menyegzői dal-A jósnő-Nyájdal_Hósdal-Az apród-Soliman-Salamon tornyánál.” = KERÉNYI 2002, 299.

Jósika szerint „Brassai úr mint nyelvész ad oktatást”¹⁷, amikor a regény nyelvhibáit szemlézi vagy elutasítja Jósika új szavait – mindezzel írói jellemét sértve meg egy olyan lapban, amely csak nevében kritikai, „melyben kritika kisszony a láthatatlan istenség szerepét játsza”.¹⁸

E három szöveg tanulsága a kritikusi tevékenység szempontjából az, hogy a „mindentudós” nem rendelkezhet szakszerű ismeretekkel bármely tudományág területén, ismereteinek, ha kompetens akar lenni, alaposaknak és hiteleseknek kell lenniük, ki kell terjedniük a tudomány mélyrétegeire is – mint amilyen a szaknyelv, a fogalomhasználat, a szakirodalom, a kútfők. Ilyen értelemben Szontágh érvelésében a filozófia szaknyelvvvel rendelkezik, amely közismert a filozófusok számára, annak használatát konvenciók működtetik, például nem szükséges alapvető filozófiai fogalmak definiálása, elegendő megnevezésük a szakmai befogadás szempontjából. Más szóval az elkülönülő, önálló tudomány saját rendszerrel bír, szakmai közösség tételeződik körülötte, amely ellehetetleníti és kizárja a „polihisztóri” szerepet, sőt egyenlőnek tekinti ezt a szerepet a dilettantizmussal. Zenészeti ügyben mára túlzónak tűnhet az elvárások „magyar” jelzője, de a hivatkozott szöveg szerint a nemzeti a legfőbb követelmény, efelől minősül szabálysértésnek a különböző nemzetek közötti határok átlépése, a német zenész európai zenei szellemben alkotott művében a magyar szellem felismerése. Holott Brassai éppen ezt nevezi nemzeti önteltségnek.

Az is kérdésként merül föl a hivatkozott szövegekben, hogy melyek a kritika ismervei, meddig terjedhet hatásköre, miben áll szakszerű tudományossága: alapvető feltétele. Továbbá az, hogy az ex-professo tudomány nem csupán elméleti aktivitást jelent, hanem gyakorlatot, praxist is, ami – a zenét kivéve – hiányzik Brassainál. Nem írt történelmi munkát, regényt, s filozófiai írása is jóval később jelent meg. De a kritikus felhatalmazottságának kérdése is előkerül a hozzászólásokban. A filozófus Szontágh, a szépiró Jósika, a zeneszerző Szénfy mind gyakorló „szakértők”, s e tevékenységük hatalmazza fel őket arra, hogy ne pusztán saját munkájukat, hanem az általuk képviselt szakterület rendszerét is megvédjék a betolakodó, nézőpontjukból szakmailag problematikus kritikus érveivel szemben.

Külön tanulmányt érdemelne annak vizsgálata, hogy a Brassai által bírált munkák a maguk tudományterületén milyen értékkel rendelkeznek, a szaktudósok, ha voltak ilyenek az ötvenes években, hogyan vélekedtek róluk, no meg az is, hogy kinek köszönhető, hogy mind a három ellenirat a Vajda János szerkesztette *Magyar Sajtó*ban jelent meg.

17 Eszter szerzője, *Egy kis jegyzet Brassay [!] Sámuel úr kritikai lapjaira. Brüssel. ápril 11.* = Magyar Sajtó 1855/93.

18 Uo.

Mivel Brassai a *Criticai Lapokat* bevezetéssel indítja a tulajdonképpeni bíráló szövegek közlése előtt, érdemes azt alaposan szemügyre venni.

A hosszas bevezetés alcíme a következő: „melyben szerző önkint bevallja, sőt meg is bizonyítja, hogy ő nem criticusnak való, elmefuttatás, melyben a k[edves] o[lvasó] többet lel, mint a mennyit keres.” Emellett kettős mottó áll: egy régi kéziratból (K.J. régi kézirat: „Gördülj elmegyümölcs! bárha fanyar vagy is! / Hisz! Már a magyar elnyelni tanult fanyart”¹⁹) és Horatiusból idéz: „Luxuriantia compescet, nimis aper saur / Levabit cultu, virtute carentia tollet.”

A szerzői szándékát explicit módon tárja olvasói elé, többszörös logikai csavarral: visszajára fordítja a szerző és lapja érdekelttségét: hiszen az alcím szerint a kritikai lapot olyan valaki szerkeszti, akiről saját maga bizonyítja be, hogy nem kritikusnak való. Ugyanakkor olvasóit is próbára teszi, hiszen e pretextus értelmében nem azok minősülnek ideális olvasóknak, akik e szerzői szándékot követik, hanem akik megtalálják a többletet, a fanyarságot, és képesek azt befogadni. Az olvasóközönséggel is – legyen az megbírált, bíráló vagy éppenséggel kívülálló – kapcsolatot kíván teremteni, nevelő szándékkal.

A kritikáról, annak igazságszolgáltató tétjéről hasonlóan gondolkodik, mint a későbbi kritika-vita szereplői, viszont elhatárolja a *iustitiát* és a tetteges törvényes igazság fogalmát (rabszolga gazda, massachusetts-i puritánus, római jogba böszült Savigny, egy werböczianus magyar táblabíró). Tehát a jogi törvénykezéshez képest határozza meg – kényelmetlenebb, hálátlanabb és veszélyesebb – eljárásként a kritikát. Ez az elhatárolás relatívnak tűnik számunkra, mivel Brassai ugyanebben a szövegében a kritikát a természetjoghoz közelebb állónak tartja, mint az észjoghoz, mivel ez utóbbi az indukció helyett a spekulációt részesíti előnyben.

A törvénykezéshez képest az irodalmi bírónak viszont nincsen hazai kódex, általános ízléstana, állítja Brassai, esetleg a szokásjog. Viszont két dolgot

19 A K. J. monogrammm Katona József nevét jelzi – köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy felhívta erre a figyelmem! Vö. Katona József, *E verseimhez* = Katona József versei, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1991, 9. [A szöveget gondozta Orosz László] Katona költeményei közül életében csak egy jelent meg, a *Vágy cz.* (Aurora 1822.); cikkei a Tudom. Gyűjteményben (1817. IV. Sajtó-Kaza, 1821. IV. Mi az oka, hogy Magyarországbán a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?, 1823. IV. A kecskeméti pusztákról.). [<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html> utolsó látogatás: 2007.szeptember 17.] Brassai is régi kéziratból idézi Katona versének utolsó két sorát, azaz kéziratban ismerős némely olvasók előtt Katona költészete, vagy annak bizonyos darabjai. Ami Brassai hivatkozását illeti, jelesül, hogy a szerző névjegyét adja meg, és nem a teljes nevét, feltételezhetjük, hogyha Brassai az idézett vers egészét ismerte, akkor az abban megfogalmazódó szerzői szándékot tartotta tiszteletben, amit itt aláhúzással különít el a Katona kiemeléseitől: „Szárz képedet a Józán elesmeri./a' sculpsit kimarad, mint az *Ajánlat* is;/ hisz' szükségtelen a nyalka cikornya, ha / éppén csak *keveset* nyomna is a becsed [mármint a verseké]” = KATONA 1991, 9.

említ, amelyek a kritikus segédeszközei: a tradíció és a divaton való felülemelkedés. Érvelése szerint a hagyományt tanítani kell, és nem autodidakta módon elsajátítani, mivel hiánya nem pótolható könyvekből, illetve a divatos eszméken, a kor nyavalyáin (kolera, milieusködés, asztaltáncoltatás, lélek-, halhatatlanságtagadás, Gyöngyösi leoninusai, palócdalok), az ízlésnek, a józan megfontolásnak felül kell kerekednie.

Nem mellékes megjegyezni, hogy É. Kiss Katalin nyelvészeti szempontú írásaiban hangsúlyozza, hogy Brassai nyelvészeti fejtegetéseiben az élőbeszéd-ből indul ki, „csak megerősítésképpen, utólag fordul olykor-olykor a nyelvemlékekhez, irodalmi alkotásokhoz például, többször hangsúlyozza azt a ma [1981] is megszívlelendő igazságot, hogy a nyelvléírás alapja csakis a kortársi élőbeszéd lehet.”²⁰

Amikor e bevezetőben a kritikus kódex („törvény”) hiányáról beszél, illetve arról, hogy a tevékenységet is a szokásjog szabályozza, Brassai kifejti e kódex létrejöttének feltételeit. A kritikusnak a műrecek által ébresztett benyomások megélése, megítélése, boncolása során kell ízlését kialakítania, majd törvényi kódexét összeállítania, elnyernie az ítélőtehetség képességét. Bár e bevezetőben nem fejt ki e kódex, továbbá a kritika használatának, hatékonyságának mibenlétét, mégis vannak róla elképzelései, és azokat 1861-ben, a fordításról írt tanulmányában megtalálhatjuk. Hosszabban idézem, mivel kulcsfontosságú sorokról van szó:

„Összeolvashatod a világ széptanát, Plato Phaerdrusától, Longinustól fogva a Vicher hat vastag kötetes Aesthetik-jáig – a melyről én is azt mondom, a mit egy jeles akadémiai tudósunk a kelta nyelvtanról, hogy »veszödjék más velek« – ha nem élnek lelkedben, nem állanak képzelődésed előtt a művészi és irodalmi remek, csak jargont tanulsz belőlük, nem ítéletet, még kevésbé ízlést. [...] Hogy a lehető legrövidebben fejezzem ki a viszonyt köztük: az ítélet fogalmakba, szókba öltöztetett ízlés, *eme pedig a kedélybe, érzelembe átment, úgyszólván vérré vált ítélet.* [...] Sokan, és ezek közt tekintélyes egyének, vérmes reményeket táplálnak a rostáló²¹ közlönyök idves hatása felől. Sajnálom megzavarni boldogító hitőkben, de biz azok inkább hasonlítanak jó indulatú ábrándokhoz, mint tisztán formulázott igényekhez. Formulázások végett meg kellene elsőben is élesen különböztetnünk, hogy kikkel szembe várjuk amaz idves hatását. Az írókkal? Megvallom gyarlóságomat, hogy a midőn kritikai tárczában vagy lapokban a művé-

20 É.KISS 1997, 98.

21 E jó szót – a melyet korábbi íróink széltiliben használtak és minden olvasó előtt civitate donatus vala, mely hibátlan szerkezetű, eredeti magyar képre alkotott metaphora, és végre a “crisis” szónak értelmileg tökélyesen megfelel – mire való volt kidobni, és helyette a monstrem horrendum informe: “ítészetet” hozni be? Ezt nevezem én aztán nemzet ellen való bűnnek, a nyelv lelketlen és tudatlan mivelésének. [Ez Brassai lábjegyzete az idézett írásában – B.T.]

szekhez szóló intéseket olvasom, mindig egy francia gouvernante jut eszembe, a ki napestig hajtja a »tenez vous droite, mademoiselle«-jét. A növendék kisaszszony pedig csak akkor veszi igazán számba a figyelmeztetést, amidőn a társadalmi körökben észreveszi, hogy az egyenes ülés is, többekkel együtt, tetszés eszköze. [...] A kritikus lelke előtt – ha olyan, a milyennek lennie kell, és nem valami codificáló domidoctus kontár – a midőn ítéleteit hozza, mindig bizonyos minták lebegnek, a melyek igényeit fokozzák, és a melyekhez méri ő, kimondva vagy elhallgatva, a bírálat alatti művet. [...] De épen ekkor teljesíti is a kritika az ő fegyelmi hivatát és tisztét teljesen és sikeresen. Ha pedig nincs azon, vagy közelítő álláson a közönség a kritikussal, úgy kész a zavar, az értetlenség, a Babel-tornya építése. [...] Ilyes viszonyok közt világos, hogy a kritikai működés sikeres, hatásos célhoz, t. i. a közönség magasabb ízlése fejlesztéséhez, vezető nem lehet. *A legügyesebben írt bírálatok legfeljebb csak az értelmet győzhetik meg, a kedélyt, az érzelmet nem képesek megmásolni*, megmondta már Horatius: »quo semel est imbuta, recens, servabit odorem, testa die«, a ki előtt a »Mama« vagy a »Tiszaháti libácska« a vígjátékok legmagasabb polczon álló remeke, azt a legjelesebb kritikai értekezés sem fogja arra bírni, hogy Molière »Misantrophe«-ját élvezetesnek, mulatságosnak lelje. Avagy hízelkedhetik-e Gyulai Pál magának, hogy szék-foglalója tüzetes részei csak egyet is megtérítnek azok közül, a kik eddigelé hatásosabb, költőibb tragoediának tartották »Grittit«, »Dózsa Györgyöt«, vagy még a »Korona és gyászt« is, mint a »Bánk bánt«? ha ő hiszi, én nem hiszem. [...] A miért – de mit részletezzek, a midőn elvben kimondhatom – azért, hogy *a népnek igazibb, hathatósabb jóltevője az, a ki őt az ő elidegeníthetlen, elévülhetlen jogai élvezetében, ha kell élvezetére, segíti és abban biztosítja, mint a ki nem tudom miféle ujdon sült jogokat akar számára octroyáltatni – szemfényvesztésre*. És most már kérдем, van-e szebb, érdekesebb joga az emberiségnek, mint az, hogy kiki körülményei és tehetsége szerint elérhető legmagasabb fokára juthasson el a miveltségnek, és nem erkölcsi kötelessége-e minden adományozott elmének erre segítő kezet nyújtani? A miveltségnek pedig nincs oly egészen ártatlan, oly minden kifogáson kívüli része, mint a jó, a nemes ízlés kifejlése.”²²

A Criticai Lapok bevezetésének erőteljes jogi felütése, Savigny, de akár Werbőczy nevének együttes előfordulása, a kritikus tevékenység mint az 1850-es évekig szokásjogon alapuló praxisának említése, vagy akár a római magánjogról szóló könyv ismertetése felidézhetette bennünk Takáts József tanulmányát.²³

A Takáts által vázolt Savigny-féle jogkeletkezési elmélet és szokásjogi gondolkodás nem csupán Arany eposzkeletkezési nézeteihez hasonlít, hanem módszertanilag egybeesik Brassai elgondolásával. Takáts megállapítja, hogy Savigny-

22 BRASSAI 1861, 305–307.

23 TAKÁTS József, *Arany János szokásjogi gondolkodása* = ItK 2002 / 3–4., 295–313

nek színvonalas hazai recepciója volt az 1830-as, '40-es, '50-es években, és azt is, hogy Arany és értelmezői közössége sem látta egymástól nagyon távoli területnek a jogot és költészetet; valamint hogy a jogi és irodalomkritikai szóhasználatok nem álltak túl messze egymástól akkoriban. Mindez Brassai *Critikai Lapjaira* is érvényes.

Továbbá Arany *Visszatekintés* c. nyelvészeti tanulmánya kapcsán állapítja meg Takáts, hogy: „az élő nyelvszokás [mint a nyelvhasználat kritikusa] hasonló viszonyban van a nyelvészeti törvényekkel, mint a szokásjog a jogi törvényekkel. [...] A nyelvészetnek eszerint az élő népi nyelvszokás összegyűjtése az alapvető feladata, mivel a nyelvi törvényeket csak ezekből lehet megállapítani.”²⁴

Takáts szerint a szokásjogi gondolkodás Arany, Gyulai és értelmezői köre sajátos társas gondolkodási mintázata. Viszont Brassai kapcsán a korábban már jelzett kapcsolatok: a jogkeletkezéshez hasonló tudomány-módszertani elképzelés mellett tovább bővíthetjük a csatlakozási pontokat.

A másik fontos tanulsága e hosszú Brassai-idézetnek a kritika és az olvasók viszonyával kapcsolatos. Eszerint a kritika keletkezési és működési mechanizmusa azonos a Savigny-féle jogkeletkezéssel. Az ízlést kidolgozó és megítélő másodlagos nyelvnek ugyanazon elvek alapján kell működnie, mint az anyanyelvnek, vagyis az olvasók vérévé, nem „octroyálható”, sőt szóbeliségben létező nyelvézékké kell válnia. Brassai ezzel mintha ítéletet mondana a kritika műfajáról – a fordítás javára. Hiszen értelmezése szerint a fordítás „anyai nyelven” teszi hozzáférhetővé az idegennek tűnő, más nyelvű szövegeket. Analóg módon a kritikának is ezt kellene tennie, otthonosan, anyanyelven, őseink nyelvén kellene hozzáférhetővé tennie az ízlésesnek ítélt termékeket.

Brassai értelmezésében a kritika nyelve már nem képes megszólítani a szélesebb olvasóközönséget, mivel egy önálló tudomány rendszerének lesz másodlagos nyelve, sőt tudományonként eltérő nyelvhasználatot követel. Ellenőrizhetetlennek tűnő hatalmánál fogva felülemelkedik, és nem szívároghat be a kánon alatti dimenziókba. Ezért tűz(het)i ki Brassai feladatul, de életcélul is az ismeretek, tudományok, a műveltség terjesztését, népszerűsítését. A kritika vagy az irodalomtörténeti tanulmány (l. Gyulai a *Bánk bánról*) ízlésfejlesztő rendeltetésének megghiúsulta láttán a fordítást gondolja adekvát alternatívának. És még valami: tekintettel van ki-ki saját tehetségére, azaz az egyéni képességek függvényében relatívnak gondolja el a befogadást, de az ízlés, a műveltség emelésének szintjét is.

A társadalomtörténeti háttér mellett ez az átfogó tudománynépszerűsítő, ízlésművelő program is gátolhatta Brassait abban, hogy egyetlen tudományágra szakosodjék.

24 TAKÁTS 2002, 308, 310.

Amellett, hogy újabb bibliográfiai tételekkel bővíthető a Brassai-irodalom, a szerző kritikusi gyakorlata és elmélete feltérképezésének kísérlete e szöveg, miközben elhelyezi a tudóst a kor társas gondolkozási mintázatában, Arany, Gyulai és értelmezői körének szokásjogi gondolkodásában. Ezen a ponton vizsgálatom már nem tekintheti mellékesnek Brassai nyelvészeti munkásságát, összehasonlító nyelvvizsgálatait, mondatelméletét, nyelvtanulási és nyelvtanítási elképzeléseit, hiszen ott lappanganak kritika-koncepciójában.

SOMAI JÓZSEF

BRASSAI SÁMUEL HOZZÁJÁRULÁSA A KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNY 19. SZÁZADI FEJLŐDÉSÉHEZ

A gazdasági kultúra, a gazdasági eszmék az emberiség szervezett vezetési rendszereiben a kezdetektől jelen van és része a művelődéstörténetnek, azonban maga a közgazdaság-tudomány alig néhány évszázados. A magyar, s még inkább az Erdélyben művelt közgazdaság-tudomány múltja kb. másfél évszázados.

A hazai magyar gazdasági gondolkodást termékennyé tevő elmék több századra visszamenőleg rendszerint a művelődésünk más, a közgazdász szakmától távolabb álló területeken alkotva lettek ugyanakkor a gazdasági gondolkodás és gazdasági eszmék szószólói és gazdagítói. Neves erdélyi gondolkodóink, Apáczai Csere János, Pethe Ferencz, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Brassai Sámuel, gróf Mikó Imre, Orbán Balázs a 19. századból, vagy Gyárfás Elemér, Nagy Zoltán, Szász Pál, Balázs Ferenc, Jakabffy Elemér, Kós Károly, Venczel József a 20. századból – és még sorolhatnám –, nem voltak közgazdászok, azonban a nép sorsáért való aggodalmuk a gazdasági élet felé fordította figyelmüket. Legtöbbjük munkássága a közgazdaság-tudományok kialakulásához is hozzájárult. Mindannyiukat összekötő szándéka a következő volt: kivezetni Erdély lakosságát a szegénységből, az elmaradottságból, és szellemi alapot teremteni a felzárkózáshoz a nyugati életvitelhez, a nyugati gazdasághoz.

E neves gondolkodók sorába tartozott Brassai Sámuel is.

Nincs összefoglaló mű Brassai tudományos munkásságáról. Egy vagy két elme képtelen lenne átfogni azt a nagy ívet, amit Brassai tudományismereti skálája tartalmaz. Meg kell elégednünk a tudományterületekre szétszórta feldolgozásokkal, bár a tudománytörténet bizonyosan adós marad még sokáig egy átfogó életmű megalkotásával. Brassai írásainak összegyűjtése is lehetetlen feladat, hiszen igen sok írását talán soha nem ismerheti meg a művelődéstörténet mint Brassai-produktumot, mert számos cikkét névtelenül vagy álneven jelentette meg.

Brassai Sámuel hozzájárulása az erdélyi magyar gazdasági gondolkodáshoz sokkal nagyobb jelentőségű, mint ahogyan azt a tudománytörténetnek a múltban ismertetnie sikerült. Ennek oka elsősorban az, hogy életrajzírói – különben más szakmai területek kiválóságai – a gazdaságtudományok területén járatlanok voltak, s Brassainak a gazdaságtudományokban szerzett érdemeinek oldaláról életrajzíráisukban csupán csak említést tesznek. Másodsorban: mind a mai napig nem történt meg az erdélyi magyar közgazdaság-tudomány kezdeti időszakának és